

МИХАЈЛО ПАНТИЋ

СВЕ(Т) НАСТАЈЕ ИЗ СЕЋАЊА

Разговор водила Љупка Ковачевић

Љупка Ковачевић: Када ме угледа оно што тражим је *Ваца десет* књиџа *прича*. У њој се, *и*акав је мој *ушисак*, највише *приповеда* о односима међу људима, о многим њиховим видовима, од *неразумевања до љубави*. *Власити*о *искусиво*, а и филозофска и књижевна *мисао*, *говоре* ми да је у *природи* *и*их односа *кључ срећног животи*а, *наравно*, када *га* *гледамо* са *ведрије* *сиране*, из *у*ла *поверења*, *осећања* *припадности*, *подршке*, *препознавања* – али и *сознања* да и ми сами *другима* *можемо* да *пужимо* *задовољство*. *И* *обрати*но, *немоћ* *пред* *и*ешким *искушењима* *води* *несреће*. *Ош*ку-да *извире* *Ваца* *прича*?

Михајло Пантић: Да, порекло мога писања је вероватно у потреби да се примакнем разумевању енигматичности људских веза и односа. Ту је сам процес важнији од претпостављеног циља, никада се та енигматичност неће сасвим растајити. Напротив, увек је то *прича* која се *прича* први пут. Или, *друкчије*, а исто: *прича* је прилично добар начин да се, макар ту, макар у таквој *језичкој* форми, *изађе* на крај и са собом и са светом, да се успостави толико *жељена* равнотежа, склад који не може да се одржи, нигде другде. А *сисао* се, бар ми се тако чини, успоставља у трену када нас угледа оно што *тражимо*, када дође до дуго очекиваног а тако *кратког* сагласја, са *другима* и са светом. Могао бих рећи и овако: *сисао* постоји једино у размени мене и другог. И још: *други* нам помаже да се примакнемо саморазумевању, од свега што нас опседа

свакако је најтеже питање: – Ко сам „ја“? Без другог је тај одговор сасвим неизвестан, са њим је нешто лакши. Други знају ко сам ја, имају некакву представу о томе, ја не знам. Лакше је са светом него са самим собом. О томе говорим у уводној причи „Шта се збива у Блоку 21“.

Очиљедно је да ишцеије за књижевно уићеноџ чийаоца, јер у свих иеинаесий ирича формираије врло јаку мрежу књижевних аналоџија, о чему нејосредно џоворише и у post scriptum-у. Али сиџурна сам да се и без иџоџа може, јер сийално иријоведаије о елементарним, свима блиским људским сийањима, ииџо ме води уишиску да су Ваице ириче заиправо „џруб иревод неизрецивоџ“. Није ли ииџо оно ииџо сие заиста хиџели?

У писању се често порекне полазна идеја. Из искуства ми се чини да је писање удаљавање од тачке из које смо кренули, понекад чак и њено порицање. Реалан подстицај је неопходан, али у ком ће правцу имагинација касније кренути, то остаје потпуно отворено, неодговорљиво питање. Нимало парадоксално, ја пишем приче зато да би ми оне јавиле шта је у животу важно, чему треба дати предност, шта нас обликује и чини оним што неизвесно јесмо. Писање је за мене трагање за несвесним а битним садржајима, и ту је прича, за разлику од романа, много ближа поезији. Имам неку реченицу, почетну или завршну, имам неки лик и неколико утисака и слика, и то је све. Све остало је у надлежности језика, у раду маште, у изналажењу изненађујућих решења. Зато не могу поуздано да кажем шта сам заправо хтео. Ако нешто и јесам, у међувремену сам то заборавио, енергија приче је то препокрила. Чак и када бих имао јасан, недвосмислен став о томе шта сам хтео, тај став ни на који начин не треба да обавезује читаоца. Читалац има своју истину, прича је могући начин да дође до ње.

Књижевност има моћ да нам осветљава, односно настоји да осветли, зоне неизрецивости у човеку, све оно што носимо као егзистенцијални терет, мада се он опире вербализацији и зато је непрестано захтева. Та њена моћ је, уједно, и њена највећа немоћ, мислим на тежњу да се језиком запутимо у сфере које су изван језика, непредстављиве. Колико год да је језик моћно средство, али и веома моћно оружје, са вољом и снагом која нас превазилази, јер језик има нас а не ми њега, ми, њиме и у њему, осећамо и нашу и његову ограниченост. Није нам дато преко језика, дубока емоција је заиста непреводива. И, да парадокс буде целовит, дубина доживљаја није ни у каквој вези са дубином језичке уметности; то што смо несрећно заљубљени није проблем поезије, него наш

проблем, сасвим небитан за друге који су такође несрећно заљубљени. Са тим се, опет се враћам поезији, изразитије суочавају песници. Ирационалност је подручје у којем поезија налази естетизована решења, проза се ипак усредсређује на фомирање неког става, на предочавање неког одговора. Песма хоће суштину са неколико речи, а прозаисти увек праве неки свет, увек нешто конструишу као деца кад се играју лево-коцкама, троше енергију на сценографију, на амбијент, на портрете, на радњу и тако редом. И онда, у једном тренутку, дођу до сазнања да оно најважније што су заправо хтели да кажу о животу – ако су уопште знали шта је то, јер се језик и мисао непрестано преображавају и пресвлаче – обично остане изван приче. Највише што се може, а што и сам сматрам личним успехом, своди се на наговештај, он у уметности делује много интензивније од експликације.

У њричама из ове, али и из неких ранијих књиџа, рецимо из књиџе Овога пута о болу, уочавам њиџребу за џовором о оним живиџним џреламанџима, о џираумама, о мислима које уџлавном „ноћ окуиља”. Да ли су џриче и облик деџирауманџизације, нека врсиџа чисиџлициџа?

Свакако да јесу, мали лични пургаторијум. Када транспонујете рђаво искуство, оно се некако удаљи од нас, или „сађе у доње подруме”, како је говорила једна песникиња. Углавном, лакше га подносимо, макар знали да ће у једном тренутку оживети. Бол увек ради, увек је ту, израња непредвидљиво, и не можемо га се ослободити, јер је само постојање објава бола. А ноћ? Ноћу смо најближи себи, наша животиња се генетски плаши мрака, зато спавамо, сан је одбрана од страха. И није, према старом учењу, у надлежности судбине и Бога. У ноћи и у страху смо највише оно што јесмо, најинтензивније се самоосећамо, најближи смо себи, на то сам мислио када сам у књизи *Ако је џио џубав* написао уводну препоруку: „Читати у четири сата ујутру”. Неки пут је ужас мисли, несанице или ноћне море толико јак да човек једва чека да сване, да се пробуди или да се прене, да побегне из унутарњег монолога ког не може да се ослободи... Има неколико места о томе и у књизи *Када ме уџледа оно џиџио џражм*, рецимо у причи „Ноћ у шахту” или „Добро је не звати се Јан”... Таложу се тај горки талог, како је говорио Данило Киш, и избија на неочекиваним местима, у непредвидљивим тренуцима, у сновима, у машти, у причама. Могао бих рећи да тешко искуство постаје готово физиолошка чињеница, отеловљује се и материјализује, мисао се временом нагута несавладивог мноштва најразличитијих могућих опажаја,

доживљаја, слика, најразличитијих знања, увида... Наступи, неминовно, час кад схватите да више нисте у могућности да све то контролишете, да га обезболите или рационализујете, и прича онда постаје једини могући излаз. У том расположењу или са таквим сазнањем писао сам приче из нове књиге. Једноставно, препустио сам се лепоти самог писања, тог безинтересног чина; пишем, дакле постојим, ипак и упркос свему, ето, постојим, ту сам. Све што сам накупио у минулим годинама у хард-диску, укључујући и *recycle bin* ког не могу да се отарасим, сручио сам у приче. И, да бих се некако, макар и варљиво ратосиљао тога расутог терета, дао сам га мојим фиктивним јунацима, који су сви одреда део мене, али нису ја. Измакао сам се и посматрао шта чине са собом, све време пројектујући у њих своје мисли, потешкоће, удивљења, еуфорије и трауме. Са годинама та ме игра све више заокупља, добар је и лековит тај дијалог са мојим измишљеним ликовима, стварнијим од стварних људи.

У post scriptum-у љоворише и о томе да у процесу писања учесћује и Ваше чииалачко и живоино искуство. Ко су све људи из њих прича, јер, очигледно, то нису само исци?

Сви они који су ми у неком часу рекли нешто важно. Каткад то дође само од себе, а понекад је део плана, односно жеље да одговорим на добар подстицај. Рецимо, пријатељ ми исприча неку животну причу, узмем тај сиже и надоградим га, осветлим га новим светлом. Или, хајдемо овако: у уводној причи „Шта се збива у Блоку 21” главни јунак се у финалу суочава са силама немерљивим, киван је на свемир, на постојање као такво, и онда се неминовно сетим Растка Петровића и завршних пасуса предивне књиге *Људи љоворе* када приповедач почиње да бунца неким заумним језиком, сам, у ноћи, у чамцу, под звездама. Такве везе су неизбежне. Целог живота читам, мислим да сам се начитао за пет људских живота и још ми је мало, увек сам читање претпостављао писању, читање је интензивнија и потребнија радња, свет сасвим лепо постоји и без мојих књига. Али кад већ пишете, у том чину се отварају најразличитији могући асоцијативни рукавци, некад је то Едгар Алан По, а некад моја ујна Ана. У тој равни они су сви мени подједнако важни, стога сам у тој белешци, за коју бих волео да превише не оптерети читаоца, споменуо и људе који нису писци, али без којих моје писање не би било онакво какво иначе јесте. Сви они су ми помогли да се изборим са сопственим мислима, реченицама и сликама, да изнађем неку сопствену приповедну формулу и форму. Највише што сам добио од књижевности су управо

пријатељства, и на близину, као рецимо са мојим старим добрим Данилом Николићем, и на даљину, рецимо са Исаком Башевисом Сингером. Да, управо тако, јер у читању које нас обузме ми остварујемо дубљу, управо пријатељску везу са писцем чију књигу држимо у рукама. Уопште није важно што се нисмо уживо упознали, можда је и боље да нисмо, јер се сећам неких својих разочарања када сам упознавао писце чија су ми дела нешто значила. Ми смо ипак најбољи у својим књигама, највреднији део нас је у њима...

Приче из књиџе Када ме угледа оно што тражим *чијала сам и као нарочити дневник људскости, или речник важних животињских појмова, од „првих десет година”, преко сазревања, до зрело доба, старости и смрти, увек у креишању од очаја до љубави...*

Да, ту смо се изгледа пронашли, ја то зовем приповедним клатном, прича осцилира од краја до краја, од рођења до смрти, па натраг, и у том кретању додирује сва људска стања, интонације, узрасте, расположења. Она компримује наше виђење живота и света, у њу стаје све што је најбитније. Књигу почињем већ поментутом причом у којој мој могући алтер его, човек у зрелим годинама, са великом пређеном километражом, али, да будем циничан, без генералне поправке, затиче себе, а поводом неочекиваног сусрета са другим, у часу изнуђене рекапитулације, шта је био, шта је радио, где је сада, и како ће, евентуално, даље. Али тог даље у суштини нема, много је више дана иза њега него испред њега. Зато је важна та појава другог, изненадна појава, она нас освети и приведе самоспознаји која, нажалост, не пружа превише могућности: смрт, самоубиство, манастир, безлична старост у свакодневици. Једном речју, очај. И ужас. Очај је већи од нас, он је нека врста космичке силе. Али, сад сам се сетио једног од последњих јавних иступа Радета Константиновића, када је говорио о очају као стању које нас, ипак, искупљује, јер је знак преживеле људскости у нама. И излаз се онда налази у ведрини, у парадоксалном оптимизму смрти, у спознаји да је живот по себи величанствен, невероватан и уједно мистичан, тајанствен и коначно несазнатљив као девета соба са седам брава, нема чега у њему нема, и то сам негде написао. И на том путу не радите ништа друго него покушавате да се изборите са сопственим „ја”.

Ко је он, тај „ја”? Непознат неко, неко други, неко близак и туђ, увек различит, увек исти, неко ко се стално преображава, данас једно, сутра нешто сасвим треће. Увек у сусрет љубави, увек са болом. Сећам се одлично, једном ме је на улици пресрела нека млада жена, и одушевљена тим сусретом загрлила ме је и изљубила...

Када је видела моју затеченост тим гестом измакла се и, схватајући да ја нисам онај за кога је мислила да јесам, упитала ме: „Ко си ти?” На то питање човек не може да одговори, осим да наведе податке из своје личне карте. А завршио сам књигу *Када ме угледа оно што изражим* повратком у првих десет година, копајући по мајдану најстаријих слика, сећајући се неког давног себе. Увек се сећамо себе, то је сећање заправо стална игра наизменичности, онда и сада, сада и онда, бол и љубав, очај и озареност...

Самоћа је, изгледа, хронично стање Ваџих јунака. Вероватно услед природе зрадског живота у којој је, како се писали, усамљеничтво њим веће што је број људи већи. Али самоће нису исце, најпрочив, свака је различита. Некад сечена, некад прицилна, некад добровољна, некада изнуђена. Рецимо, у причи „Добро је не звати се Јан” она је резултат избора, а у „Ноћи у шахту” је дословно рејресивна...

Да, то су две сасвим различите приче о јунацима чије порекло није у аутофикцији. Дао сам им нешто своје, наравно, јер је то неизбежно, писац се увек пројектује у лик, али су ми се та двојица отела, некако су испали сувише самовољни и тврдоглави... Основни подстицаји дошли су споља, један мој пријатељ ухапшен је за време оних демонстрација 96/97. када су притворенике масовно нагурали у полицијску станицу, њему сам дао своје искуство читаоца поезије, сасвим прагматично, чак илузорно у данашњем добу, а друга се зачела после једног путовања у Украјину. Тада сам, стицајем околности, возећи се целу ноћ преко те огромне земље, преспавао у кабини са три суђаје, а на то сам додао не само моју, већ универзалну тему опроштаја од оца. Мислим да је, независно од индивидуалног искуства, али укључујући и њега, то можда најважнији догађај у човековом животу, опроштај од оца, о томе је недавно изврсно писао Жарко Требјешанин. Починете отуда, тако што пожелите да трансфигуришете неке сигнале из стварности јер интуитивно осећате њихов значај. То нису тек узгредне појаве, већ пролази до суштине, пукотине кроз које улазите у ону другу, универзалну димензију. И све се ту помеша, писање јесте алхемија, нешто споља, нешто изнутра, нешто доживљено, нешто посредно сазнато, нешто прочитано, нешто стварно, нешто измишљено и резултат је по правилу изненађујући и за самог писца. Ако не буде тако, није добро, јер, оно што мени није важно, не може ништа рећи ни другоме. И ту стижем до одговора: тежина егзистенцијалних питања најинтензивније се осећа у самоћи, кад човек остане са сопственим мислима. Тај професор који целог живота

предаје поезију и разбија главу зашто је девети слог слаб у једанаестерцу, стицајем околности нађе се у шахту полицијске станице и тек се ту, у пацовском леглу, заиста суочи са собом. А тај други што се не зове Јан има идентитетски проблем и мисли да ће га решити тако што ће на крају живота упознати биолошког, формалног оца, са којим никада није имао никакве везе, каквог додира. Обојица, и професор и тобожњи Јан, остају затечени пред питањима на која не умеју да одговоре. Опет је ту реч о покушају самоидентификације.

Имаће и неколико риболовних прича, што је Ваца ојсесивна тема, и увек су оне у некој вези са одласком из светиња. У „Дружини из чамца” и „Украј воде” трага се за свокојем, Дунав је шту вишеситруко важан, а у неким се прејлићу стварни и измишљени ликови. Помињеће много стварних људи, колико шти измишљени ликови имају везе са људима чија имена носе?

То је само једна занимљива књижевна игра. Узмем име стварног човека, познаника, пријатеља, и напосто га изместим, начином га неким другим. У ствари, само је Дунав апсолутно стваран, неопозив, он је дословно сведок и коректив мога живота, нема дана а да не погледам у Дунав, та река ме доводи на природну меру и упозорава ме на сопствену безначајност... А са људима је друкчије, и то иде од случаја до случаја, не може се апсолутизовати. „Украј воде” сам одавно замислио, али сам је написао када је отишао мој добри Данило. Кроз дуге године нашег дружења на Дунаву почели смо да се узајамно тематизујемо, да размењујемо приче, он ме је помињао у својим прозним записима, ја њега такође, стално смо се надлагивали. Остало је, после свега, неколико прича о два човека који су у свему различити, дословно у свему, али су се, упркос тој разлици, некако пронашли и разумели, и на крају су јако добро ћутали. То је врх неког односа, кад завршите у речитом ћутању, јер је такво ћутање разумевање. То је дивно, кад не морате више ништа да кажете, довољно је да неко постоји поред вас, па већ имате знак да сте ви његови и да је он ваш! То је то! Тај други лик, невероватни Зекић, склопљен је што од мојих раних слика, од сећања на неколико људи поред којих сам се учио риболову, што од самопројекције. Радом маште се то све некако склопи и усагласи. Зекић је један од ликова који се појављују у мојим причама кад им падне на памет, мисао се сама наврне на њих, као тај маргиналац Цибулка, па Горјана Потокар, па Данило, неко измишљен, неко стваран. Заправо, мене не занимају ликови хероји, не занимају ме, строго узев, ни аутсајдери, осим по изузетку, са њима

је некако лако, они су већ по себи готова прича... Мене заокупља обичност, анонимна људска обичност у безличном мноштву, то је за мене највеће могуће приповедно искушење, представити драму обичности, људе какав сам у основи и сам, оне који проживе мање или више неузбудљив, регуларан живот и заврше на Бежанијском гробљу, као Сава Лакобрија. Гледам то и живим деценијама, и онда сам из стварности склопио ту морбидну слику, улазна врата на новобеоградским становима, и не само на њима, у ствари су нека врста надгробних споменика – за живе! На њима исто стоји име, често и занимање, само нема године рођења, али постоји та вертикала, та брана или граница уласка у други свет; уз мање адаптације и дописивање године смрти то је готово завршен посао. Свакодневица је у основи туробна, причом то треба разведрити, неутралисати те тамне тонове.

Ко чита Ваце књиџе не може а да не приметии релативно честју појаву уздаха у њима, АХ, М-ДА, ХМ, њажљиву ујошребу њих неколико гласова који имају ритмичку вредносћ и некако дојриносе мелодичносћ реченице. Шћа се њиме постоиже, да ли је њу реч о ѡревазилажењу ѡриповедних уобичајеносћ или о нечем шћо захћева објашћење ѡисца?

Морам да размислим, немам на то питање недвосмислен одговор. Имам уздахе у причама, заиста. Почело је случајно, више сам то писао из језичког слуха, вероватно да бих реченицу учинио сугестивнијом, мелодичнијом, а после ми је прешло у навику, чак сам то у неким књигама употребио као везивно ткиво између прича, у књизи *Ако је ѡо љубав* је то „ах” нека врста рефрена. Неки уредници су ми сугерисали да их избацим, а мени се чини да у експресији постоји нешто предвербално, знате онај час кад реченици или мисли претходи неки уздах, већина људи почиње са „па”, то ништа не значи, али у ствари уводи у неко значење, даје му боју и тон. То ми се сада чини прихватљивим одговором, заиста долази потпуно природно, из слуха, као кад композитору навиру тонови, ако је то добро поређење. Те муклине, чак не ни сасвим формирани гласови, назална или непчана струјања, „мхм”, „тја”, „аха”, „ццц”, воде нас негде другде, имају неку вредност, смисао није у њима, али га ипак некако осветле или макар наговесте.

Сви знамо за колоквијални израз „убићу се”, кад нам све крене наојако. И у личном бесу, једном сам својој друћарици, изнервирана, ујраво ѡо рекла: – Убићу се. Од муке, наравно... Она ме је

погледала и сасвим смирено ми одговорила: – Највиши драму, ја се убиј у њој!

То стално говорим. Писање није исповедање, није оптерећивање других људи сопственим проблемима и егоцентричним садржајима, него, напротив, њихово превазилажење. И не треба га мешати са исповедним тоном који је само једна од мноштва књижевних конвенција. Лично искуство мора проћи кроз филтер фикције, мора бити трансфигурисано да би постало важно и за друге. И све што носимо у себи, у писању морамо дати другом, одмакнути се од самосажалења, тражења утехе и самилости, и, нарочито, од нарцисоидности властитог животног случаја; сви патимо, сви наилазимо на неразумевање, све нас боли свет који нам није дом и тако редом... Од тога се у писању полази, али писање ту не завршава, него, супротно од тога, одлази у простор који припада свима и важи за све...

Прича „Добројвор, мучишељ буба”, иако смецићена у давнину, са мейсафором продајоџ лушкарскоџ позоричића и тематизацијом људске поварености и шашићине, али и поодношења судбине, има и савремене преишеће сиџнале: еџоизам, искључиво лични финансијски инићерес, иерверзности... Ту је, међуићим, и извесна мудросић, налик сићаром свеићу. Она се издваја по томе ићио се не збива на Новом Беоџраду и ићио су њени порошаџонистићи људи минулих времена, ја оићети некако нама блиски и разумљиви. Није ли ово најнеобичнија ићрича у књизи?

Вероватно јесте, јер је на први поглед дисонантна, из неког наизлед другог света, из других времена. Имам неколико таквих прича, писаних по Чехову, по Сингеру, по Храбалу. Ова је по Гогољу... Читам дословно гомиле савремених романа и тек у понеком од њих наилазим на реченице које доживљавам као најдубље своје, а онда узмем Гогоља или, не знам, Маламуда, и већ после неколико речи припадам том свету, безрезервно. Што, дабоме, више говори о мени него о многим данашњим писцима. И то је готово необјашњиво. Мислим да је писање и читање прича у вези са проналажењем неке дубинске фреквенције, која се, наравно, мења, и никада није иста. Да бих написао причу морам, најпре, имати одговарајућу језичку фреквенцију; некада она, баш као у случају „Добротвора”, дође из књижевности, а некада се напосто наметне, и не можете да јој одредите јасно порекло. Једноставно, ту је, треба је задржати. Писац трага за језичким тоналитетима исто онако као што композитор трага за ритмовима и интонацијама... Тако је и са читаоцем,

он је резонаторска кутија написаних речи. Тек кад одјекну у њему, постају истинска књижевност, пре тога су само папир...

Сећање је основ сваке имагинације?

Управо тако. У низу различитих реченица којима сам отворио причу „Првих десет година” варира се то уверење или, ако хоћете, тај неписани закон. После се то причом и потврди: „Не сећамо се ми онога чега желимо да се сећамо, него оно што хоће да се сећа чини то кроз нас.” Мерило тачности се налази у мом искуству. Неки пут нисам у стању да се сетим неких неспорно важних тренутака, као да сам их насилно одбио од себе, а памтим тривијалности од пре педесет година, како сам у чоколадицама „Животињског царства” стално извлачио сличицу кенгура. Има Матош једну причу о кривим петама, памтите нечије црвене чарапе, а не памтите нешто битно; оно што вас је у неком часу одредило и обликовало, изветрило је у забораву. Опет, све настаје из сећања, сећање је склоно измишљању, како негде каже Кит Ричардс. Не знам из чега би другог приче могле да настану осим из неког минулог или будућег сећања. То нас враћа Платону, наша свест је испуњена сећањем, немамо други компјутерски језик осим сећања. То је наш хардвер и, уједно, наш софтвер. И како време пролази, ми све више постајемо један резервоар сећања... Цистерна сећања... Каптажа сећања.. Акумулација сећања... Шта све не остаје у нама... И чим почнете да пишете, видите да можете да кренете у милион различитих праваца, али је у том тренутку могућ само један једини, и он постаје прича. Некако изрони и наметне се, упозори вас да је то нешто важно што хоће да буде изречено, и што треба изговорити. После се опет врати у сећање, ускладишти се, да би једном, некад, поново изронило. И тако стално, док се у нама одвија та језичка трака свести...

И, да ли Вас је уљедало оно што све иражили?

Свакако јесте. Јер, да није, не бих написао књигу о тренутку магичног сусрета са светом и стапању са њим, када то варљиво, издајничко „ја” превазиђе сопствену ограниченост. Или, како би рекао Мајстор Екхарт: „Све што сазнајемо, сазнаје нас.”